

Fullár Zoltán

Az urnamezős kultúra települése Nagyrecse–Baráka-dűlőben¹

A Nagyrecse–Baráka-dűlőben, terepbejárással azonosított lelőhely (FEKETE–FRANKOVICS 2002) a falutól délnyugatra, a Bakónaki-patak felé lejtő domb délkeleti oldalán és alján húzódik, észak-déli irányban. A lelőhely középső részét érintette az M7 autópálya nyomvonala. A feltárást két évadban végezte el a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. 2004-ben dr. Kvassay Judit vezette a munkálatokat március 29. és július 26. között. Ez idő alatt 13 428 m² területen 197 objektum lett kibontva. A munka során a középső rézkori Balaton-Lasinja, a késő rézkori Baden, a késő bronzkori Urnamezős kultúra gödrei kerültek elő, valamint településrészlet a 9. századból és két objektum az Árpád-korból (KVASSAY 2005).

2006-ban újabb feltárást végeztek az előző terület északi és déli oldalán, Basticz Zoltán közreműködésével. Ekkor újabb 3427 m² felületen, 74 objektumot bontottak ki, így 271-re nőtt ezek száma. Új kultúra leletanyaga nem került elő (KVASSAY–STRAUB 2007).

A cikkben a bronzkori település szerkezetét, leletanyagát és az akkori élet körülményeit vizsgálom, a feltárások során előkerült leletek, objektumok, és a rendelkezésre álló természettudományos vizsgálatok alapján. Fontosnak tartom, hogy a környéken ismert, korban illeszkedő telepek, temetők közé beillesszem a lelőhelyet, és amennyire lehetséges, rekonstruáljam annak környezetét.

1. A lelőhely és környékének természettföldrajzi jellemzői

A település és az ott folyó élet vizsgálatánál hasznosnak tartom, ha a lelőhelyet és az azt körülvevő terület jellemzőit minél jobban ismerjük, még akkor is lényeges ez, ha nem rendelkezünk teljes körű geológiai és archeometriai vizsgálati eredményekkel.

Az őskori vízrajz és a talajfelszín tagoltsága nem különbözhetett nagyban a mai tájtól, hisz a Zalai-

domságra jellemző, többnyire észak-déli irányú dombhátak jóval korábban alakultak ki, és ezek a vízfolyások irányát is meghatározták. A nagy szintkülönbségek miatt a vízügyi rendezés is nehézségekbe ütközött, a 20. század során sikerült csak a Principális-völgyét többé-kevésbé sikeresen lecsapolni, addig egészen Nagykanizsáig mocsaras, vizenyős volt a terület. Egy nagyobb vízhozamú eső után manapság is sok gondot okoz a hirtelen összegyűlő csapadék (CSEKE 1994, 13–25).

Nagykanizsa környékén a nagy fényigényű növények, például a gyümölcsök egy része, nem fejlődik olyan mértékben, mint a kedvezőbb fekvésű helyeken. A sok folyó és patak miatt a környék igen ködös, az országban csak a hegyvidékek és a nagyobb folyó-völgyek régiói haladják meg ezt a szintet. Az évi átlaghőmérséklet is viszonylag alacsony, viszont a telek enyhébbek, mint az északabbi területeken. A szélsőséges napok száma Nagykanizsa környékén mindössze négy százalék, ami a Principális-völgyének és a Muramedence közelségének köszönhető. Az évi csapadékmennyiség szintje eléri a sokkal magasabban fekvő területekét, például Kőszegét. A szántóföldi és a réti növényeknek ideálisak ezek az értékek, viszont a jégesők kialakulásának esélye jelentős (CSEKE 1994, 17–23).

Kis patakokban, erekben gazdag a terület, de a természetes tavak igen ritkák. A begátolással létrehozottak nem hosszú életűek, mert kotrás hiányában gyorsan feltöltődnek és eltűnnek. Feltehetően ez lett a sorsa azoknak a tavacskáknak is, melyek Nagyrecsétől délnyugatra illetve délkeletre láthatók a II. József idejében készült katonai felmérés térképén (2. kép). Ezek közül ma egyiknek sem látható nyoma.

A lelőhely talaja a környéken jellemző, agyagbemosódásos barna erdőtalaj, erősen kötött. A talajfelszín a legtöbb helyen erodált, köszönhetően a víz munkájának. Gyakoriak a vasas göcök, a mészkiválások (CSEKE 1994, 26–34).

2. Az urnamezős település

A feltárás során 97 olyan objektum került elő, melynek leletanyaga biztosan az urnamezős korszakra datálható. Egyértelműen épülethez kapcsolódó jelenléte (cölöplyukak, tapasztott padló, falalapárok) nem sikerült megfigyelni, így az előkerült objektumok településszerkezeti értéke ebből a szempontból elég csekély. Emellett azonban elhelyezkedésükből, kialakításükből, és a bennük rejlő anyagból levonhatóak bizonyos következtetések.

A korszak (késő halomsíros, idősebb urnamezős időszak) településkutatása sajnos igen szegényes, nem lehet csak a barácai teleppel teljesen egykorú példákat felhasználni a település szerkezetének elemzésekor. Az előkerült objektumok nagy része biztosan hulladék- vagy anyagnyerő gödör volt, így az ezek alapján rekonstruálható élettér eléggé szegényes. Meg kell jegyezni, hogy sem a rézkori kultúrák, sem a 9. századi objektumok esetében nem sikerült ház vagy egyéb épület nyomát megfigyelni.

A gödrök egymáshoz való viszonyát vizsgálva azonosíthatók olyan csoportok, melyek nagyjából északkelet-délnyugat irányú vonalat alkotnak (I.: 44, 43, 92, 91, 97. objektumok; II.: 75, 81, 93, 101. objektumok; III.: 127, 128, 113, 114, 211, 247. objektumok) (2. kép). Ezek természetesen lehetnek véletlenek is, de ha egyéb adatokat is számításba veszünk, talán már nem tűnik olyan megalapozatlannak pár feltevés. Mint fentebb már leírtam, a lelőhely egy észak-északkelet – dél-délnyugat irányú patak völgyet északnyugati irányból kíséző dombhát délkeleti lejtőjén helyezkedik el. Az uralkodó szélirány a domborzati adottságoknak köszönhetően megegyezhetett a patakmeder vonalával, vagy legalábbis nagyban befolyásolta annak erejét, irányát. A fentiek tükrében valószínűsíthető, hogy a bronzkori településen úgy alakították ki az épületeket, hogy minél kisebb felületen érje azokat a szél (mint fentebb láthattuk, jelenleg évente mintegy 15 nap a szélesendes mindössze). Ebből az következik, hogy hosszabb oldaluk a széljárással párhuzamosan helyezkedett el, tehát észak-északkelet – dél-délnyugati irányban. Hasonló következtetésre jutott Figler András is Börcs – Paphomlok-dűlőben, bár ott a cölöplyukak szépen kirajzolták a házak alakját (FIGLER 1996, 11. 2. ábra).

Zala megyében kevés feltárt házat, épületet ismerünk a korszakból, ilyenek a gelseszigeti és a Nagykanizsa – Inkey-kápolna lelőhelyen feltártak. Az utóbbi hossza 9,5 m, szélessége 5,5 m volt, kissé a földbe mélyítették, padlója sárosott, fala vesszőfonatos, tapasztott lehetett. Horváth László úgy gondolta, hogy az ásatás alaprajza alapján következtetni lehet földfelszínre épített lakóházakra is.

Nagykanizsa – Bilkei-dűlőben is feltárták egy tömésfalú ház részletét. Ezen a településen meg lehetett figyelni, hogy az épületek 25–30 méter átmérőjű csoportokat, „udvarházakat” alkotnak (HORVÁTH 1994b, 100).

Nagyon valószínű tehát, hogy nem azért nem észleltük épület nyomát az ásatás során, mert a település ezen részén nem voltak ilyenek (bár ez sem kizárható), hanem mert ezek olyan szerkezettel rendelkeztek, melynek nem, vagy csak kis mértékben marad régészeti módszerekkel kimutatható nyoma, hasonlóan a Várvölgy – Nagyláz-hegyen tapasztaltakhoz (MÜLLER 2007, 9–10). Az is lehetséges, hogy a mezőgazdasági munkálatok (mélyszántás) során semmisültek meg ezek a nyomok.² Esetenként előkerült nagyobb mennyiségű paticis is egy-egy gödörből, ami talán elpusztult épületek tapasztott falának maradványa lehet. Ezt bizonyítja, hogy ezek egy részén növényi pelyva-, szár- és levélenyomatok figyelhetők meg, valamint vastagabb ág- és vesszőlenyomatok, melyek fás szárú növényektől származnak (SÜMEGI 2007). Az előbbieket a tapasztáshoz felhasznált agyag maradványai lehetnek, míg a nagyobb lenyomatok a fonott falszerkezetről származhatnak.

Nehezíti az épületek, házak észlelését az is, hogy míg Észak-Európában a korszakban a nagy, sok oszlopos szerkezettel rendelkező hosszúházak a jellemzők, addig térségünkben inkább a kisebbek, egyszerűbbek fordulnak elő gyakrabban, ezek átlagos mérete 20–60 m² (V. SZABÓ 2004, 138, 141). Korábban gyakran hitték a nagyobb gödröket lakóhely maradványának (PATEK 1968, 53–58), de a hetvenes évek végére ez a feltételezés megdőlt (BÁNDI–FEKETE 1979, 113–120). A németbányai házak rendelkeztek tapasztott tűzhelyekkel, a település mindkét fázisában jól meg lehetett fogni az egykori szerkezetet (ILON 1996, 128). Ilon Gábor a velemi településsel kapcsolatban írta le, hogy a faoszlopos, paticisfalú, nyeregvetős házak padlója tapasztott volt, rendelkeztek tűzhellyel, alapjuk téglalap alakú, szélességük 3–5 m, hosszuk 6–8 méter lehetett. A településen megfigyelhető volt az utak, csatornák nyoma is (ILON 2006, 110).

Lakó- vagy munkaépület közelségére utalhatnak a gödrökből előkerült leletek közt az orsógombok, őrlőkövek, fém tárgyak is (VADÁSZ 1992, 215). Ezek szorosan kötődnek a mindennapi munkafolyamatokhoz. A 10 orsógomb a feltárt területen egyenletesen oszlik el. Az őrlőkövek háromnegyede viszont két területen csoportosul. A feltárt terület középső, északi részén, valamint ezzel egy vonalban, a terület déli szélén. Az északi csoportba tartozó gödrök a fentebb említett északkelet-délnyugati gödör csoportokba illeszkednek bele. Ezek alapján feltételezhetünk épület/épületegyütttest az üresen hagyott területen.

A gödrök alakjukat tekintve változatosak, sok eltérés van a mélységadatok között is. Az objektumok nagy részét feltételezhetően agyagnyerés céljából áshatták. Erre a fontos alapanyagra szükség volt mind a kerámiakészítésnél, mind a házak külső-belső kialakításánál. Valószínűleg miután már nem volt szükség több nyersanyagra, vagy akadályozták a közlekedést, a gödröket feltöltötték a háztartásokban termelődő szerves és szervetlen hulladékkal.

Bizonyos gödrökben tárolhattak takarmányt is az állatok számára, de a méhkas alakúakban inkább emberi felhasználásra szánt gabona és egyéb étel lehetett (V. SZABÓ 2004, 139). A feltárt objektumok egyikének sem volt kifejezetten verem alakja, többnek kiszélesedik az alsó fele, de szájuk túl széles ahhoz, hogy alátámaszthassák a tároló funkciót. Lehetséges az is, hogy ennek eróziós okai vannak, de még így is igen kis számú a vélhetően tárológödörként azonosítható objektumok száma.

Természetesen a termények egy részét tárolhatták edényekben is, erre utalhat, hogy a kerámiaanyag jelentős részét adják nagyméretű hombárokhoz tartozó töredékek. Erre egyes esetekben a laza talajszerkezet miatt lehetett szükség, bár Nagyrécsen a talaj elég kötött volt, a gödrök széle nem omlott be egykönnyen. Elképzelhetőbb, hogy a magas talajvíz, vagy bizonyos egészségügyi okok tették ezt szükségessé, esetleg a raktározandó gabona értéke. Egy esetben sikerült megfigyelni földbe ástott edény nyomát (118. objektum), melyet valószínűleg tárolására használhattak.

A feltárt területen az urnamezős népességhez tartozó objektumok a magasabb részen sűrűbben, kelet felé, ahogy lejtett a domb, egyre ritkábban jelentek meg. Ellenére annak a fentebb megállapított ténynek, hogy a település használatának idején a klíma csapadékosabb volt, a gödrök egészen a domb legaljáiig jelentek meg, hasonlóan a 9. századi jelenségekhez.³ Megfigyelhető, hogy a rézkori gödrök is lehúzódnak eddig, de csak kis számban, bár az időjárás akkoriban is hűvösebb, nedvesebb volt (GYULAI 2001, 84). A domb legtetetjén már egyik kultúra objektumát sem találtuk meg, ami feltehetően a talajerózióknak és a mezőgazdasági munkákkal járó bolygatásnak tudható be. Legmagasabbra a rézkori lakosság húzódtott, jó 40–50 méterrel nyugatabbra, mint a másik két korszak emberei.

Megemlítendő, hogy az I. katonai felmérés térképén jól látható, hogy egy, Nagyrécséről dél felé tartó út metszette a lelőhelyet, valamint annak északi részén található a középkorban elpusztult Péterfalva területe is. Ennek jele lehet a terepbejárás során, az itt előkerült, jelentősebb mennyiségű középkori kerámia. Nem kizárható, hogy az úton folyó forgalom, valamint a falu közelsége is hozzájárulhatott egyes jelenségek megsemmisüléséhez (2. kép).

Az urnamezős korú települések típusaival már Patek Erzsébet is foglalkozott monográfiájában, ő három fajtát különített el, a nagyrécssei az első csoportba tartozik. Ezeket általában mocsaras-vizes területekből kiemelkedő dombháton alapították, és kifejezetten az idősebb fázisra jellemzők. A szerző szerint fennállásuk csak pár generáción keresztül volt lehetséges, példaként említi Keszthely és Zalaszentmihály környékét. A másik két csoportot a magaslati és a nagyobb folyók melletti települések alkotják (PATEK 1968, 15–17).

A barákaihoz hasonló telepek más kutatók szerint sem állhattak fenn 25–30 évnél tovább, köszönhetően az akkori mezőgazdasági technológiáknak. El kellett költözniük, mert az elérhető, művelhető földek ennyi idő alatt kimerültek (V. SZABÓ 2004, 146). Patek Erzsébet szerint főleg halászat, vadászat, gyűjtögetés, állattenyésztés adta a lakosság megélhetését, a földművelés szerinte elhanyagolható lehetett (PATEK 1968, 67–68). Véleményem szerint inkább indokolja a költözés kényszerét az irtásos-égetéses gazdálkodás, mint az, hogy megfogyatkozott a környéken a vadászható állatállomány.⁴ Egy főleg vadászattal, állattenyésztéssel foglalkozó népcsoport nem valószínű, hogy több évtizedet egy helyen töltött volna, és ennyi állandó települést épített volna ki, egymáshoz ennyire közel, a nagymértékű legelőigény miatt nagyobb távolságra kellett volna vándorolniuk. Gyulai Ferenc szerint is „állattartással vegyes növénytermesztést folytattak” (GYULAI 2001, 108). A Somogy megyei urnamezős telepeken is a virágzó mezőgazdaságra utal a nagy számú, nagyméretű feltárt tárolóedény és hombár (KISS 2007, 33).

A fentiek magyarázhatják meg azt a jelenséget, hogy miért tapasztalható ilyen mértékű település-sűrűség ebben a korszakban. A 3. képen jól látható, hogy egy-egy patak mentén miként sorakoznak a nagyjából egykorú lelőhelyek egymástól kis távolságokra. Öt kilométeres sugarú körben tíz, az urnamezős kultúra idősebb fázisából származó lelőhelyről van adat Nagyrécsse körül, és ezen felül még számos lehet, melyeket eddig nem sikerült megtalálni.

A lakosság méretéről nehéz bármit is mondani, ezen a környéken a népsűrűség hasonló lehetett a Kis-Balaton és a Hahóti-medence régiójáéhoz (SZŐKE 1995, 24). Ebben az időszakban (BD–HaA₁) a Murától délre is nagyfokú a benépesültség, a lelőhelyek nagy számának alapján (VINSKI-GASPARINI 1973, t. 132–137).

Sajnos a település kis része lett csak feltárva, mely alapján nehéz más lelőhelyekhez viszonyítani. Nem ismert a pontos kiterjedése, bár feltételezhető a terepbejárás alapján, hogy hossza nem haladta meg az 500 métert, szélessége pedig körülbelül 150–200 méter lehetett, ami nagyjából fele akkora, mint a Nagyka-

nizsa – Bilkei-dűlőben feltárt telep (HORVÁTH 1994b, 100). A betelepültség foka közepes, ismereteink alapján semmilyen erődítés, árok, kerítés nem volt megfigyelhető. Stratégiailag nem nevezhető ideálisnak a terület, hisz észak-nyugatról nyitott, a másik oldalról a domboldal lankás, talán csak a keleti oldalon lévő patak völgy felől védett (azonban kérdéses, akkoriban mekkora vízhozamú lehetett a patak).

Ilon Gábor hívta fel a figyelmet a németbányai „tell” közlése során arra, hogy egy település életében miért fontos a víz közelsége (ILON 1996, 133). Biztosra vehető, hogy Nagyrécsén is folyamatos vízellátást biztosító patak(ok) mellé telepedett le az urnamezős népesség, s ez igaz lehetett a környék többi lelőhelyére is, hiszen ezek többsége ma is élő vízfolyás mellett található (3. kép). Ezt bizonyíthatja az is, hogy a környékről eddig nem ismert urnamezős korba sorolható kút, bár lehetséges, hogy ez csak a kutatás jelenlegi helyzetében igaz.

A 2. képen látszik, hogy a lelőhelytől északra, körülbelül a lelőhely északi határától 200 méterre, a 18. században még folyt egy kisebb patak. Abban az esetben, ha feltételezzük, hogy a bronzkori klíma a mainál csapadékosabb és hűvösebb volt (NOVÁKI-SÁNDORFI-MIKLÓS 1979; GYULAI 2001, 107–108), akkor abban az időben is ott lehetett, bár az kérdés, hogy mekkora vízhozama lehetett, hisz forrása alig feljebb, a mai faluval egy magasságban eredt.

A fentiek ismeretében feltételezhető, hogy a település bőséges vízellátással rendelkezett, s a friss vízért nem kellett messze menni a bronzkori település szélétől, mindössze 50–100 métert. Bár a patakok a tavaszi, nyár eleji időszakban biztosan megáradtak, azonban az aránylag meredek, nagyobb szintkülönbségekkel tagolt felszín miatt még így sem kellett előntéstől tartaniuk a lakóknak. A Bakónaki-patak völgye eléggé széles ezen a részen, vízhozama akkora volt a 18. században, hogy malom is állt rajta, épp lelőhelyünkkel szemben, a keleti parton.

Fontos vizsgálni, hogy a kereskedelmi forgalom mennyire érint egy települést, milyen közel van egy feltételezhető központhoz. Az őskorban nagy valószínűséggel a legbiztosabban, az év nagy részében járható útvonalak a folyók lehettek. Működhetek határként, de segítségükkel nagy távolságokat is le lehetett győzni rövid idő alatt (főleg, ha az úti cél a folyásirányban volt). Nagyrécsé közelében jelenleg nincs nagyobb, akárcsak csónak használatára alkalmas víz, és a domborzat miatt nem valószínű, hogy ez másképp lett volna a bronzkorban. A Kis-Balaton több, mint 10, a Mura-folyó pedig legalább 20 kilométerre fekszik a falutól, légvonalban. A dombokkal, völgyekkel, vízfolyásokkal szabdaltnál tájon nem lehetett egyszerű a szárazföldi közlekedés, főleg nagyobb teherrel

megrakva, esetleg kocsiival, de ez nem jelenti azt, hogy el lettek volna vágva a külvilágtól. A Principális-völgye mindössze 6 km, ahol esetleg folyhatott vízi úton kereskedelem, bár a kis lejtésnek köszönhetően inkább mocsaras terület lehetett akkoriban is, mint hajózható útvonal.

A település megszűnése valószínűleg békés módon folyhatott le. Erre utal, hogy nem sikerült megfogni pusztulási réteget, valamint az előkerült kevés fém-tárgy. Egy kis sarlódarab és a rossz állapotú tük arra utalnak, hogy volt idejük alaposan összeszedni az értékes tárgyakat. A sarló esetében lehetséges, hogy egy sérült darabot törtek-vágtak több részbe, hogy később felhasználhassák, hisz nem valószínű, hogy egy ép darab így tört volna szét használat közben. Hasonló méretű darabok előfordulnak depókban is, mint például Donnerskirchenben (PITTIONI 1967). Ezek alapján nem kérdéses, hogy mennyire becsültek meg egy ekkora darab bronzot, mely nyersanyaga lehetett a tárgy későbbi pótlásának. Egészen biztos, és ez a „kincsleletekben” is tükröződik, hogy a fémhulladékot gyűjtötték, feltételezhetően a későbbi felhasználás okán, értékessége miatt, s nem valószínű, hogy általában a szemétdödrökbe szórták volna, ezt a lelőhelyeken előkerült csekély számú tört fém is bizonyítja.

Ezek alapján feltételezhető, hogy az innen továbbköltöző népesség békésen hagyta el addigi lakóhelyét, és magával vitt mindent, amit értékesnek, a továbbiakban is felhasználhatónak gondolt. Így a fém használati tárgyak többsége is elkerülhetett innen, és csak a használhatatlan, véletlenül szemétként került töredékekre lehettünk rá.

3. A leletanyag

Az előkerült kerámiaanyag nagy része valószínűleg helyben készülhetett, semmi nem utal arra, hogy ezeket ne lehetett volna házi körülmények között előállítani. A gödrökből csak pár esetben került elő olyan edény, melynek annyi, vagy akkora töredéke volt meg, hogy egykori formáját teljesen lehessen rekonstruálni. Ilyen mindössze 8 darab volt (pl. 4. kép: 716.79.1.1., 716.142.1.78.; 5. kép: 716.266.1.1.).⁵ Sokszor még ezekben az esetekben sem dönthető el, hogy volt-e füle az adott leletnek, és ha igen, akkor hány darab.

A fazekak és a tárolóedények többsége, mint általában a durvább házikerámia, nem köthető egy szűkebb periódushoz. Többségük az urnamezős kor idősebb fázisától, vagy akár a késő halomsíros időszaktól gyakori, és kisebb-nagyobb változásokkal, de használják a fiatalabb urnamezős kultúra idején is (VADÁSZ 1992, 218.) (4 kép: 716.9.1.3., 716.49.2.2). A főző és tárolóedények elkülönítését az is nehezíti,

hogy nagyon hasonló a kialakításuk, gyakran formájuk is, valójában sokszor csak méretük, és az ebből fakadó használati módjuk különbözteti meg őket. Segítene a kerámia anyagának vizsgálata, de ilyen vizsgálattal nem rendelkezünk. A tárolásra használt edényekre jellemző az, hogy szájuk szűkebb, mint a főzésre használt fazekaké, hisz így csökken az esély arra, hogy a bennük lévő, értékes nyersanyag (gabona, gyümölcsök) sérüljön, kiboruljon, lefedésük is egyszerűbben megoldható így (KREITER 2006, 155.). A nagyobb, bordadíszes vállú, durva felületű hombárok jellemzőek a BD–Ha₁ korú telepeken (PATEK 1968, CXII; VADÁSZ 1992, 219.), Nagyrécsén is több került elő (4 kép: 716.9.1.5., 716.69.1.1.).

A tálak gyakoriak, és igen sok típusuk került elő a településről. A turbántekerceses tál korát a környezete határozza meg, de az biztosnak látszik, hogy Kőszegi II. fázisa alatt jelennek meg, és a vízszintesen síkozott pereműekhez képest arányuk idővel nő, alakjuk egyre gömbölyűbb lesz. Esetünkben is ez figyelhető meg (5 kép: 716.59.1.1., 716.63.1.1., 716.251.1.23., 716.251.1.24., 716.251.1.27.). A turbántekerceselt dísz alsó határa gyakran az edény behúzott peremének törésvonala adja, Vadász Éva szerint ez alapján ezek a HaA időszak első felére tehetőek. A síkozott peremű tálak is nagy számban megtalálhatók, akár a másik díszítéssel egy gödrön belül (5 kép: 716.251.1.29., 716.251.1.30.), bár számuk nem éri el a turbántekerceseket. Ezeket széles időintervallumban használták, de a két típus előfordulásának aránya jó jelzi, hogy nem datálhatjuk a telepet a HaA₁ elé.

A halomsíros korszakra jellemző csücskös peremű tál hiánya azt jelzi, hogy a BD–HaA₁ időszakok fordulójánál előbbre nem tehetjük a leletanyagot. A kihajló peremű, éles válltöréses tálak a késő halomsíros időszakra vezethetőek vissza, de hosszan megvannak az urnamezős korszakban is (4 kép: 716.43.1.1.; 5 kép: 716.12.1.11.; 716.83.2.4.; 716.127.1.3.). A kihajló peremű tálak több típusát tekintve, a párhuzamok alapján, ezek nagy része a HaA korra tehető (VADÁSZ 1992, 218–221.).

A bögrék/csészék között a magas fülűek két változata, az éles hastörésű, és a sima, ívelt vállú gyakori a Baierdorf-Velatices körben (HaA). A lágú profilú, kisfüles bögrék a halomsíros időszakra jellemzőek (HORVÁTH 1994a, 219.), ilyenek kerültek elő több objektumból is, bár nem minden esetben füllel (5 kép: 716.173.1.5.; 716.211.1.5.; 716.249.1.3.). A perem fölé hajló fülű, éles hastörésű csésze a Velatices-kör felé mutat, BD–HaA₁–HaA₂ fordulójáig követhető Kőszegi szerint. Vadász Éva véleménye az, hogy ez nem egyértelmű, inkább csak annyi látszik biztosnak, hogy a Közép-Duna-vidék idősebb urnamezős anyagára jellemző, a BD végén, a HaA-ban általános, alja lehet

omphaloszos vagy talpas (VADÁSZ 1992, 217–220.) (5. kép: 716.46.4.5.). A bögréket (és tálakat) általánosan díszítik kis bütykökkel a halomsíros kortól kezdve (HORVÁTH 1994a, 220.), ez megvan Nagyrécsén is, bár kis számban (4. kép: 716.107.1.1.; 5. kép: 716.140.1.10.).

Fésűdíszes edények jellemzőek a régibb Baierdorf-Velatices körben, elsősorban az urnák, tálak, nagyméretű edények alsó részén (VADÁSZ 1992, 219.), esetünkben sem ritkák, több edénytípuson előfordul a díszítés (4. kép: 716.257.1.3.).

Zala megye déli részén az urnamezős kultúra első felében (BD–HaA) a halomsíros hagyományok erősen éltek tovább. A díszítések egyszerűek, ritkán használják ezeket, akkor is csak sima plasztikus bordaként. A későbbi fázisban már gyakori a síkozott, turbántekerceselt perem, a kannelúra. A bögrék füle általában a perem fölé magasodik, sokszor háromszög átmetszetű (HORVÁTH 1996, 60.). Barákan ez utóbbi jelen van, de nagyon ritka (4. kép: 716.107.1.2., valamint pár fültörődék a 75. és 251. objektumból).

Összehasonlítva a nagyrécscei, és Balatonmagyaród – Hídvégpuszta idősebb (BD) és fiatalabb (HaA₁) anyagát (HORVÁTH 1994a, 11–12. illetve 13–14. kép), mindkét korszakkal rokonság ismerhető fel. A korábbi anyagból megvannak a kis, kör átmetszetű fülek, a kicsi, éles profilú csészék, valamint a bordával kerített bütyök. A másik fázissal közös az ívelt bordadíszmotívum a nagyobb tálak hasán, vállán, a síkozott perem, kis, perem fölé magasodó fülű bögrék, a turbántekerceselt váll és perem. Horváth László a plasztikus és karcolt díszítést is halomsíros eredetre vezeti vissza (HORVÁTH 1994b, 100.). A Nagykanizsa – Inkey-Kápolna lelőhelyen (BD–HaA₁) előkerült urna jól beleillik a telep párhuzamainak sorába, mind plasztikus díszítését, mind alakját tekintve (HORVÁTH 1994b, 10. kép) (4. kép: 716.43.1.1.).

A Vadász Éva által közölt szigetszentmiklósi késő bronzkori telep anyaga is jó alap a datáláshoz, az ott előkerült leletek sok esetben szinte azonosak a barákaival, természetes több esetben figyelhető meg eltérés is, de ezt magyarázhatjuk a nagy távolsággal, valamint az eltérő irányból érkező hatásokkal.

Érdekességként említem csak meg a két előkerült tűzikutyát, valamint egy csizmaedény töredékét. Ezek mindegyike jól beilleszthető az edények által behatárolt periódusba, bemutatásuk egy későbbi dolgozatban fog megtörténni.

A fémek szinte teljes hiánya megnehezítette a kelteztést, mindössze pár fej nélküli tű és egy sarló pengéjének töredéke képviseli a bronztárgyakat.

A kőanyagot 40 darab beazonosítható lelet képviseli. Ezek nagy része őrlőkövekből származik (80%), mellettük ütőkő, simító, fenőkő és kővéső került elő a gödrökből.

Eszközt az amúgy is szegényes csontanyagban (7 darab) nem sikerült azonosítani. Valószínű, hogy ez egyrészt a feltárt terület méretének, másrészt a csontot megsemmisítő agyagos, savas talajnak köszönhető.

4. Természettudományos megfigyelések

A lelőhely állatsont anyagának mennyisége és minősége korszakonként változó volt. A rézkori leletek közt kevés, és rossz megtartású csont volt csak, míg a 9. századi maradványokat vizsgálva elég széles fajskaálát lehetett kimutatni, kor és nem meghatározással.

A bronzkori gödrökben mindössze hét darab csonttöredék volt, ezek közül hatot lehetett meghatározni. Három darab szarvasmarhához tartozott (49. és 54. objektum), de a töredékesség miatt sem a nemet, sem a kort nem lehet megállapítani. Két töredék tartozott kiskérődzőkhöz, de nem megállapítható, hogy juhhoz, vagy kecskéhez (75. és 77. objektum). Az utolsó töredék sertés I. ujjperce volt (75. objektum).⁶

A töredékesség miatt nem sikerült további információt kinyerni a leletekből. Annyi megállapítható, hogy a fenti példányok mind háziállatok voltak. A kis leletszám, valamint a település részleges feltártsága miatt mégsem lehet azt állítani, hogy a késő bronzkorban a vadászat ennyire ritka volt, bár az élelemtermelés szempontjából, mint fentebb már láthattuk, nem valószínű, hogy meghatározó lett volna.

A lelőhely környezettörténeti rekonstrukcióját a Szegedi Tudományegyetem Földtani és Őslénytani Tanszékén készítették el (SÜMEGI 2007). Sajnálatos, hogy a feltárt leletanyag igen kis része volt ebből a szempontból vizsgálható.

A vizsgálatra elküldött földmintákból kinyert magok alapján annyi jelenthető ki, hogy a települést erdős társulások vették körül, melyek jellegzetes fája a tölgy (*Quercus*), a kőris (*Fraxinus*), a juhar (*Acer*), az éger (*Alnus*) és a fűz/nyár (*Populus/Salix*) volt. A pontos fajok meghatározása nem volt lehetséges, de valószínű, hogy míg a tölgy a dombok magasabb területein nőtt, addig az éger és a fűz/nyír inkább a mélyebb, vizesebb részeken élt. Előkerült gyümölcsfa (*Prunus*) magja is, azonban nem lehetett megállapítani pontosan, melyik csonthéjas fajtól származhat (szilva, cseresznye, őszibarack, kajszibarack vagy mandula).

5. A település kora

Az edénytöredékek tipológiai rendszerbe rendezésével és párhuzamok keresésével lehetséges csak a telep relatív/abszolút kronológiai helyzetét behatározni, ez azonban tekintve a kultúrán belül jelentkező területi eltéréseket, nem könnyű feladat (KŐSZEGI 1988, 27). A lelőhelyhez távolságra legközelebb a

szlovéniai és horvát anyag van, azonban az ausztriai anyag jobban feldolgozott.

A fenti párhuzamok alapján a település használata valószínűleg a HaA₁ időszakra tehető. Megvannak benne még a korábbi, késő halomsíros – kora urnamezős fázisra jellemző típusok, de nem kizárólagosan, hisz már jelen vannak olyan formák is, melyek megvannak később is, a fiatalabb, HaB korszakban, és a HaA fázisban alakulnak ki.

Ha elfogadjuk a HaA₁ időszakra való kelteztést, akkor a település élete Müller-Karpe adatai alapján az i.e. 12. századra tehető (MÜLLER-KARPE 1959). Hasonlóan datálta a fázist Vinski-Gasparini is, aki a BD–HaA₁ korszakot (felosztásában a II. fázis) 1230–1100 közé valószínűsítette (VINSKI-GASPARINI 1973). Lothar Sperber kombinált C14-es dendrokronológiai adatai alapján i.e. 1225–1155 közé helyezi a HaA elejét (SPERBER 1987, 143). A Figler András által közölt Börce – Paphomlok-dűlő, BD–Ha₁ relatív kelteztésű település szerves anyagain elvégzett C14-es vizsgálatának eredményei i.e. 1294–1075 között szóródtak (FIGLER 1996, 12). Ezek alapján valószínű, hogy Nagyrécsé–Baráka-dűlőben is az i.e. 12. század során használták a települést bronzkori lakosai.

6. Összefoglalás

A Nagyrécsé–Baráka-dűlőben feltárt lelőhely 271 objektumából 97 köthető a cikk témáját adó késő bronzkori urnamezős kultúrához. Az előkerült nagy mennyiségű kerámia alapján egyértelműen sikerült beazonosítani, hogy a kultúra idősebb fázisában élt itt annak egy csoportja.

A régióban bár sok, a késő bronzkorra datálható lelőhely ismert, azonban ezek nagy részén nem történt alaposabb régészeti kutatás, általában csak terepbejárásokból ismertek. A feltárt települések nagyon ritkák, jóval nagyobb arányban kerültek elő temetők, sírok. Ez igaz a kultúra teljes területére, ezért is fontos a most ismertetett lelőhely.

Az előkerült objektumok alapján a telep szerkezete alig vizsgálható, de az adatok alapján igaznak tekinthetőek azok az elméletek, melyek szerint a hasonló lakhelyeket 20–30 évig, egy generáció élete során használhatták. Hosszabb itt tartózkodás alatt valószínűleg több rétegben lehetett volna megfogni a kultúra leleteit.

A barákai telep jól beleillik a környék lelőhelyeinek láncolatába, semmi okom nincs feltételezni, hogy azoktól sokban eltért volna. A környék szinte összes ismert települése ehhez hasonlóan, domboldalra, vízfolyásokhoz közel lett kialakítva. Lakói valószínűleg elsősorban növénytermesztéssel, állattenyésztéssel

foglalkoztak, letelepült életmódot folytattak. A korszakban a vadászat már kevésbé lehetett fontos, mint a gazdálkodás.

Bár a kerámiaanyag sokszor eltér az egymáshoz közeli lelőhelyeken is, a hitvilág feltételezhetően nagyobb területeken is egységes lehetett, legalább alapjaiban. Erre utalnak a tűzikutyák széles körben ismert párhuzamai, és a cipőedények is.

Mindenképp érdemes lenne a szűkebb régióban tovább folytatni az urnamezős kultúra lelőhelyeinek felderítését és kutatását. Fontos lenne, hogy a magukban azonosított telepek temetőit, és a temetőkhöz

tartozó telepeket is megtaláljuk. Ezek anyagai alapján talán felállítható lesz később egy olyan, a mainál is aprólékosabb tipológiai-kronológiai rendszer, aminek segítségével az urnamezős népesség mozgása, életmódja jobban tanulmányozhatóvá válik.

A fentiek alapján tehát elmondható, hogy a Nagyrécse–Baráka-dűlőn élt urnamezős népesség anyaga alapján jól beilleszthető a szűkebb és tágabb környezetben található, HaA kori lelőhelyek közé, melyek a kultúra idősebb, békés időszakában jöttek létre, s csak annak végével szűnnek meg, valószínűleg társadalmi, talán politikai változásoknak köszönhetően.

Jegyzetek:

- ¹ E tanulmány az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Régészeti Intézetében 2008-ban megvédett szakdolgozatom egy részét öleli fel. A cikk terjedelme és témája miatt nem tartom szükségesnek, hogy a tipológiai-kronológiai kérdésekkel mélyrehatóbban foglalkozzam, ezt egy későbbi munkában pótlom.
Köszönettel tartozom dr. Kvassay Juditnak a leletanyag felajánlásáért, munkám során nyújtott pótolhatatlan segítségéért, baráti tanácsaiért, V. Szabó Gábornak, dr. Horváth Lászlónak és dr. Kalicz Nándornak a szakmai segítségéért, melyet a feldolgozás során kaptam tőlük.
- ² A területen mindkét évadban kukorica és gabona volt ültetve, és a jó fekvés miatt valószínűleg már a középkor óta folyt mezőgazdasági művelés a környéken.
- ³ A népvándorlás korának késői időszakában az időjárás száraz, meleg volt, így nem meglepő, hogy a ma is

vizenyős környezetű Bakónaki-patak partjához közel, elhanyagolható szintkülönbséggel is megtelepedtek (GYULAI 2001, 150–151).

- ⁴ Erre utalnak az előkerült csontleletek is, melyek közt nincs vadállattól származó.
- ⁵ A nem túl távoli Kalnik-Igrišče lelőhelyen a 12959 darab töredékből mindössze 336 darab edényt lehetett teljesen rekonstruálni, ami a teljes anyaghoz viszonyítva igen kis arány (VRDOLJAK 1994, 43).
- ⁶ A csontok vizsgálatát Lichtenstein László és Tugya Beáta végezte el. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattár: 3351–2008.

Rövidítések feloldása:

PaMÉ	Pápai Múzeumi Értesítő
RKM	Régészeti Kutatások Magyarországon
ZM	Zalai Múzeum

Irodalom:

- BÁNDI – FEKETE 1979
Bándi G., – Fekete M.: A Velem-szentvidi település késő bronzkori periódusai – Die spätbronzezeitlichen Perioden des Siedlungszentrums Velem-St. Veit. Savaria 7–8, 113–120.
- CSEKE 1994
Cseke F., Dr.: Nagykanizsa és környékének természeti viszonyai. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. Nagykanizsa, 11–42.
- FEKETE – FRANKOVICS 2002
Fekete Cs., – Frankovics T.: M7 autópálya Nagykanizsa–Sormás és Zalakomár megyehatár közötti szakaszán tartott terepbejárása. Terepbejárás dokumentáció. Kézirat. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattár 2459–2002.
- FIGLER 1996
Figler A.: Adatok Győr környékének bronzkorához. PaMÉ 6, 7–30.
- GYULAI 2001
Gyulai F.: Archeobotanika. A kultúrnövények története a Kárpát-medencében a régészeti-növény-tani vizsgálatok alapján. Budapest. Jószöveg Műhely.
- HORVÁTH 1994 a
Horváth L.: Adatok Délnyugat-Dunántúl későbronzkorának történetéhez – Angaben zur Geschichte zur Spätbronzezeit in SW-Transdanubien. ZM 5, 219–235.
- HORVÁTH 1994 b
Horváth L.: Késő bronzkor. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. Nagykanizsa, 98–104.
- HORVÁTH 1996
Horváth L.: Késő bronzkor. In: Évezredek üzenete a láp világából. Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992. Kaposvár–Zalaegerszeg. 57–65.
- ILON 1996
Ilon G.: A késő halomsíros – kora urnamezős kultúra temetője és tell települése Németbánya határában. PaMÉ 6, 89–208.
- ILON 2006
Ilon G.: A velemi Szent Vid környékének településtörténeti rekonstrukciója a régészeti leletek tükrében. Savaria 30, 107–143.
- KISS 2007
Kiss V.: A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a bronzkorban. Kr. e. 3. évezred első harmada (2700/2500)–8. század. In: Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. 29–34.
- KŐSZEGI 1988
Kőszegi F.: A Dunántúl története a késő-bronzkorban. BTM Műhely 1. Budapest.
- KREITER 2006
Kreiter A.: Kerámia technológiai vizsgálatok a Halomsíros kultúra Esztergályhorváti-alsóbárándpusztai településéről. ZM 15. 149–170.
- KVASSAY 2005
Kvassay J.: Nagyrécsce, Baráka-dűlő. RKM 2004. Budapest, 251.
- KVASSAY – STRAUB 2007
Kvassay J., – Straub P.: Nagyrécsce, Baráka-dűlő. RKM 2006. Budapest. 238–242.
- MÜLLER 2007
Müller R.: Késő bronzkori magaslati település kutatása Várvolgy, Nagyláz-hegyen (2003–2006). RKM 2006. Budapest, 5–26.
- MÜLLER-KARPE 1959
Müller-Karpe, H.: Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Römisch-Germanische Forschungen 22. Berlin, 1959.
- NOVÁKI – SÁNDORFI – MIKLÓS 1979
Nováki Gy., – Sándorfi Gy., – Miklós Zs.: A Börzsöny hegység őskori és középkori várai. Fontes Archeologica Hungariae. Budapest, 1979.
- PATEK 1968
Patek E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Archeologica Hungariae 44. Budapest, 1968.
- PITTIONI 1967
Pittioni, R.: Zur Chronologie der Bronzezeit Mitteleuropas. Acta Arch. Hung. 9. 1959. 193–196.
- SPERBER 1987
Sperber, L.: Untersuchungen zur Chronologie der Urnenfelderkultur im nördlichen Alpenvorland von der Schweiz bis Oberösterreich. Bonn, 1987.
- STRAUB 2005
Straub P.: Karoling-kori település Nagyrécsén (Zala megye). RKM 2004. Budapest, 5–24.
- SÜMEGI 2007
Sümegei P. (összeállította): Zárójelentés a Zala Megyei Múzeumok Igazgatóság részére a Szegedi Tudományegyetem Földtani és Őslénytani Tanszékén végzett környezettörténeti munkáról. Zalaegerszegi Göcseji Múzeum Adattár: 3191–2007.
- SZŐKE 1995
Szőke B. M.: Borderland of cultures. Settlement patterns in the Hahót Basin (Aims, methods, results). Antaeus 22. 13–34.

V. SZABÓ 2004

V. Szabó G.: Ház, település és településszerkezet a késő bronzkori (BD, HA, HB periódus) Tisza-vidéken. In: ΜΩΜΟΣ II. Óskoros Kutatók II. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 137–170.

VADÁSZ 1992

Vadász É.: Későbronzkori település nyomai az M0 autópálya szigetszentmiklósi nyomvonalának közelében – Die spätbronzezeitliche Siedlung von Szigetszentmiklós in der Nähe der Autobahn M0. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán I. BTM Műhely 5. Budapest, 211–240.

VINSKI-GASPARINI 1973

Vinski-Gasparini, K.: Kultura polja sa zamara u Sjevernoj Hrvatskoj – Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien. Monografije Zadar.

VRDOLJAK 1994

Vrdoljak, S.: Tipološka klasifikacija kasnobrončanodobne keramike iz naselja Kalnik-Igrišče (Sz Horvatska). *Opuscula Arhaeologie* 18. 7–81.

The settlement of the Urnfield culture at Nagyrécse–Baráka-dűlő

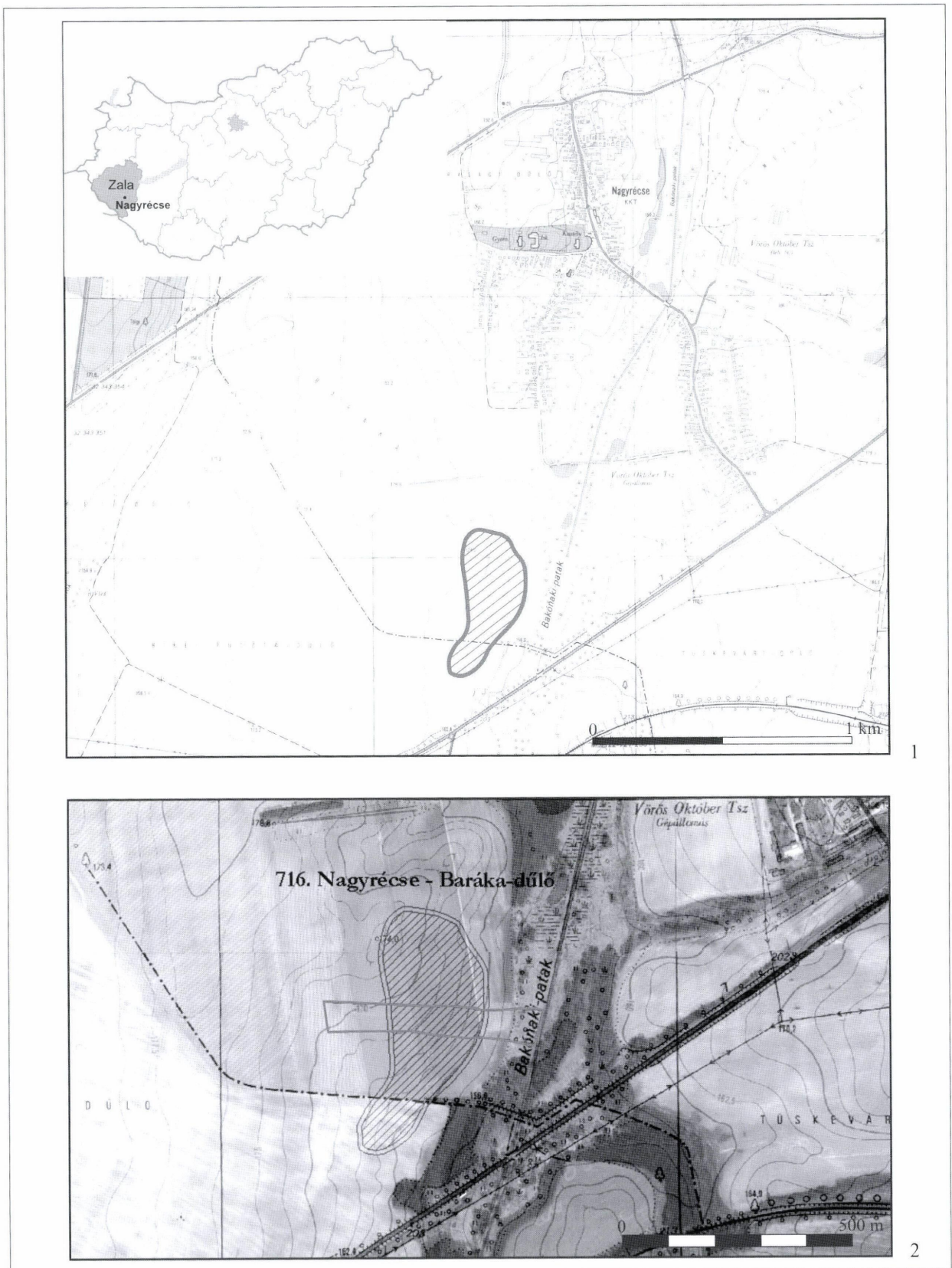
Judit Kvassay excavated the site Nagyrécse–Baráka-dűlő in 2004, before the construction works of motorway M7. In 2006, there was another excavation. On an area of 16855 m² 271 features of the Balaton-Lasinja, the Baden and the Urnfield culture were unearthed. Some pits were made in the 9th century AD, and two in the Ápáidian Age.

97 features belong to the Urnfield culture, most of them are borrow pits or rubbish pits. No traces of houses or buildings were found, but some characteristics of the settlement can be noticed. These type of

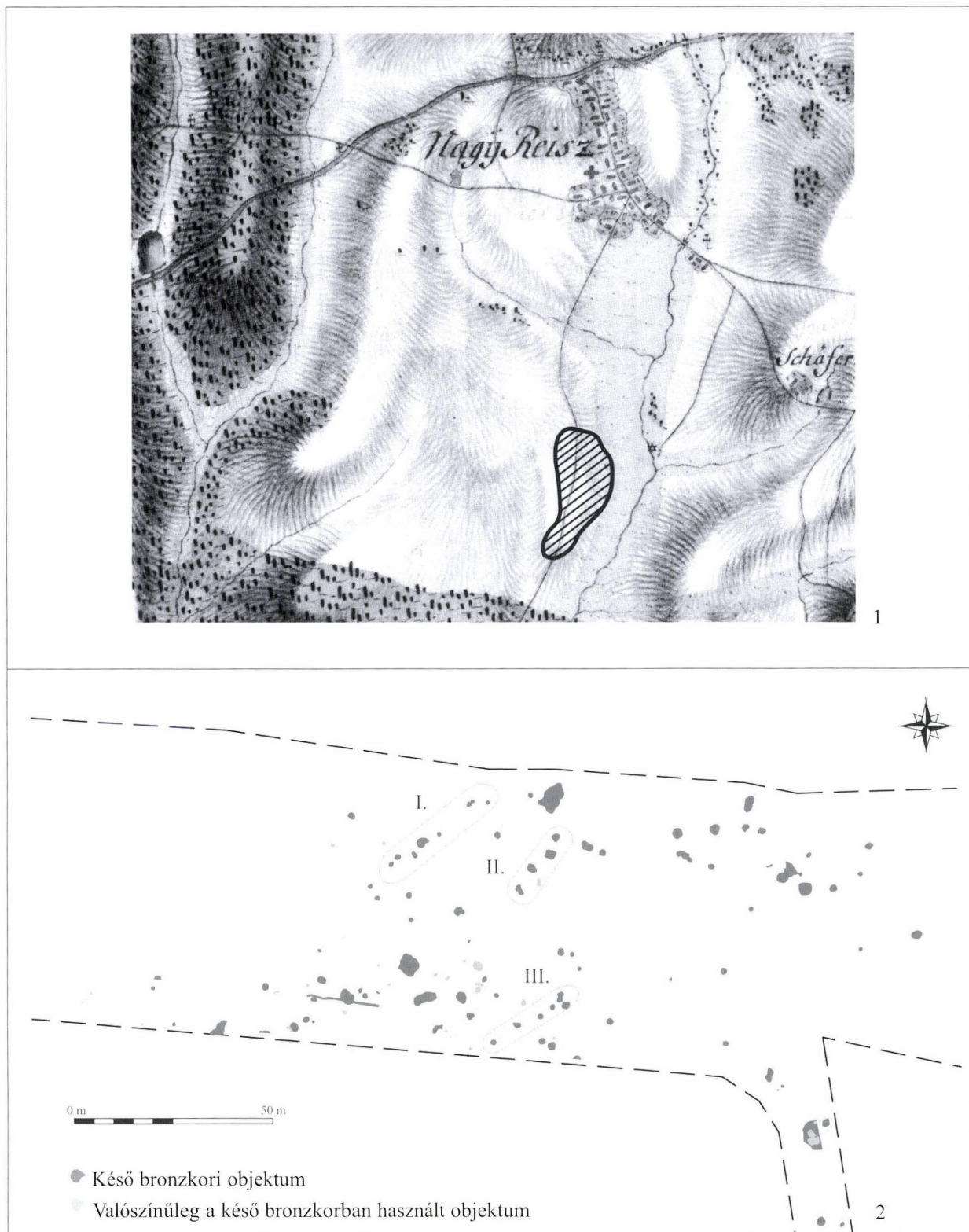
villages existed for 25–30 years because of the agricultural methods they used. The ceramic of the site can be dated to the HaA₁ era, which is the 12th century BC, based on the C14 results.

Lots of settlements and cemeteries are known in the region, but only few were excavated (*Fig. 3*). It would be important to examine these sites, to get more information about the Late Bronze age of South Zala county.

Translated by Zoltán Fullár

1. kép: 1, 2: Nagyrécsé-Baráka-dűlő (716) helyszínrajza
 Fig. 1: 1, 2: Plan of the site (716. Nagyrécsé-Baráka-dűlő)

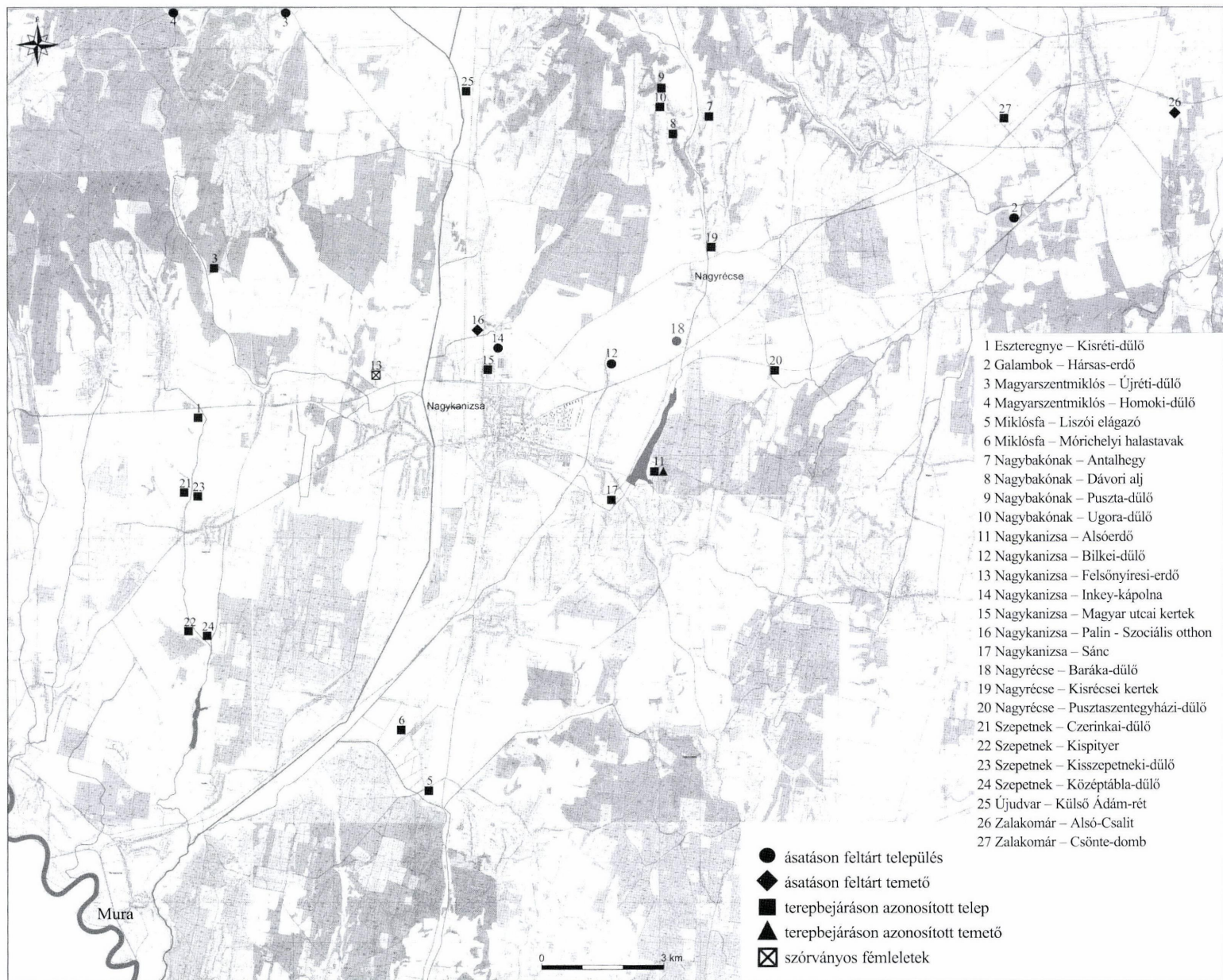

2. kép: Nagyrécsce–Baráka-dűlő (716). 1: helyszínrajz az I. katonai felmérés V. oszlop, 21. szelvényére vetítve (I. katonai felmérés. Magyar királyság eredeti. V.oszlop, 21. szelvény digitalizált változata. Arcanum DVD 2006);

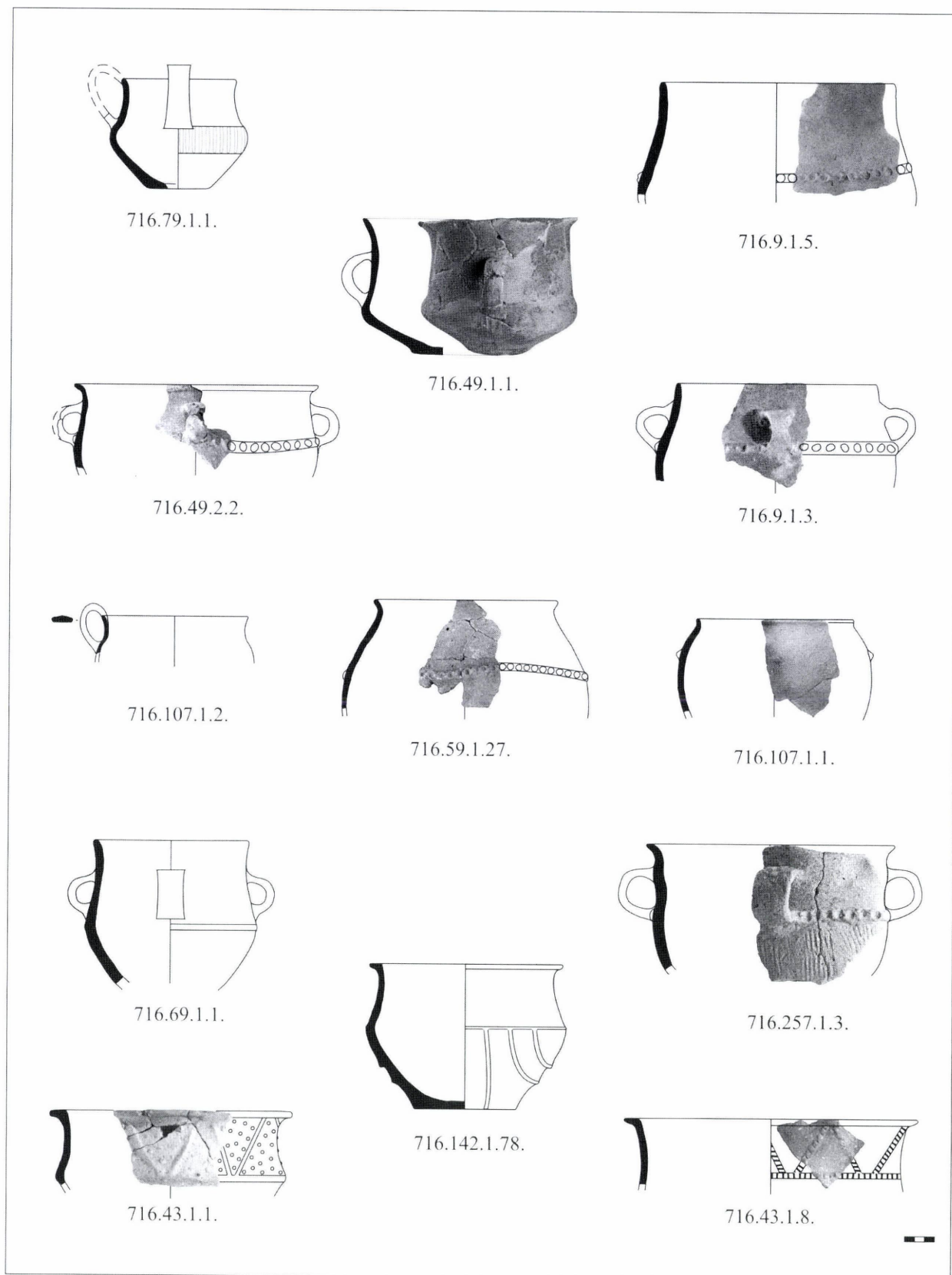
2: az ásatáson előkerült bronzkori objektumok

Fig. 2: Nagyrécsce–Baráka-dűlő (716) 1: plan of the site on The First Military Survey, column V, segment 21;

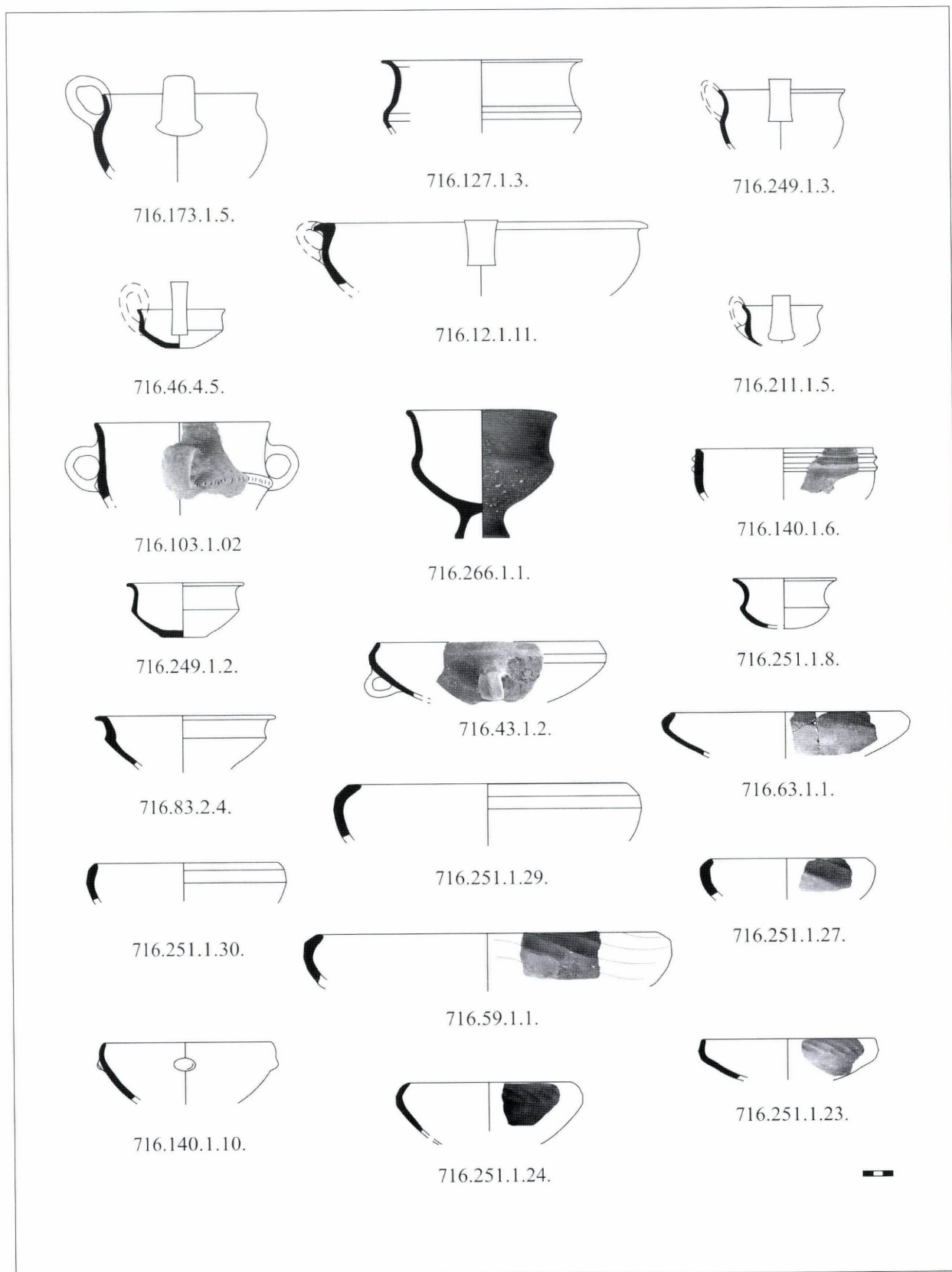
2: plan of the features related to the Late Bronze Age

3. kép: A Nagykanizsa környékén ismert BD – HaA korú lelőhelyek Fig. 3: BD – HaA sites around Nagykanizsa

4. kép: Edények az urnamezős kultúra objektumaiból
 Fig. 4: Vessels from the features of the Urnfield culture

5. kép: Edények az urnamezős kultúra objektumaiból
 Fig. 5: Vessels from the features of the Urnfield culture